

7. Обычаи, поверья, кухня и напитки малоросиян / [сост. М.А.Маркевич]. – К. : Час, 1991. – 192 с.
8. Грицай М.С. Українська драматургія XVII–XVIII ст. / М.С.Грицай. – К. : Вища школа, 1974. – 198 с.
9. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России, из частей коей оно наместничество составлено / А.Шафонский. – Чернигов, 1786; К., 1851. – XXII. – 698 с.
10. Франко І.Я. Зібрання творів : у 50-ти т. / І.Я.Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – Т.26. – С.357–358. (Далі посилання подаємо за цим виданням, указуючи том і сторінку).
11. Федас Й. Український народний вертеп (у дослідженнях XIX–XX ст.) / Й.Федас. – К. : Наук. думка, 1987. – С.183.
12. Перетць В.И. Къ истории польского и русского народного театра. [изд. Отд. рус. языка и словесности Академии Наук] / В.И.Перетць. – 1905. – I. – С.61–62.
13. Франко Іван. До історії українського вертепу XVIII в. : [зап. НТШ]. – Т.72.
14. Марковський Є.В. Український вертеп : розвідки й тексти / Є.В.Марковський. – К., 1929. – Вип.І. – 202 с.
15. Архівні документи ІР НБУВ : вертепная тетрадь [рукопис, с. Сокиринцы]. – 1843. – Ф.І, оп.№2656. – С.31.
16. Архімович Л.Б. Народний театр : історія української музики / Л.Б.Архімович. – К. : Наук. думка, 1989. – Т.І. – С.130–137.
17. Смоляк П.О. Ляльковий вертеп Західного Поділля / П.О.Смоляк. – Тернопіль : СМП “Астон”, 2004. – 68 с.

Historical pre-conditions and development of the Ukrainian den are considered in the article. In particular history of the first origin verbal texts is exposed and comparative description is given with dens dramas of Galichina.

Key words: den drama, doll den, “living” den, theater of marionettes, c/en trunk.

УДК 784.68

ББК 85.313(4 Укр.)

Любомира Іваночко-Кудярьська

СУЧАСНІ ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ОБРЯДУ ЩЕДРУВАННЯ В ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ

У статті висвітлено сучасні форми репрезентації новорічно-йорданських щедрувальних обрядів, які функціонують на теренах Західного Поділля до сьогодні. Тут ураховані способи їх ретрансляції різними віковими групами щедрувальників в умовах урбанізації та глобалізації традиційної народної культури, що постала завдяки формуванню гетерогенних середовищ (конгломерат сільської й міської культур та уніфікація її сучасних форм).

Ключові слова: щедрувальний гурт, новорічно-йорданська обрядовість, Західне Поділля, молодіжне середовище, ретрансляція фольклору, ряджені обходи.

Останнім часом дослідження календарної обрядовості викликає все більший інтерес серед українських учених-народознавців. Це, у першу чергу, зумовлено тим, що такого роду народознавчий аспект позбувся ідеологічних заборон і став репрезентабельним у повному обсязі, зокрема у сфері співдії християнських та язичницьких елементів. Цього питання частково торкалися українські етнологи й фольклористи: М.Глушко [2], О.Курочкін [5], В.Борисенко [1], А.Іваницький [4], Н.Громова [3], П.Смоляк [6] та інші, але вони розглядали його в загальних рисах, без конкретної типології щедрувальних гуртів і поділу їх за віковим цензом.

Мета статті – висвітлити форми ретрансляції новорічно-йорданської обрядовості, які присутні на терені Західного Поділля, враховуючи способи її передачі різними віковими групами в умовах урбанізації та глобалізації традиційної народної культури, що постала через формування гетерогенних середовищ (маємо на увазі суміш сільського й міського населення з різних етнічних теренів та уніфікацію їхнього способу життя).

Незважаючи на багаторічні ідеологічні заборони (період радянського тоталітаризму), традиція щедрування в Західному Поділлі все ж таки збереглася до останнього часу (хоча й у далеко не повному обсязі та в нівеляції форм щедрувальних гуртів). З початку 90-х років ХХ ст., позбувшись ідеологічних заборон, обряд щедрування, як і інші календарні обряди та звичаї, з новою силою почав відновлюватися в молодіжному середовищі й набирати нових ретрансляційних форм. Таким чином, формуються нові типи щедрувальних гуртів, що, в першу чергу, об-

межуються віковим цензом (у бік його зменшення) та кількісним складом щедрівників (по двоє – четверо в гурті). Останнім часом традиція щедрювання для більшості жителів Західного Поділля стає невід’ємною складовою старого Нового року та Йорданських свят, хоча для більшості сіл означеного регіону зменшується її утилітарне призначення.

У різних місцевостях Західного Поділля обряд щедрювання має деякі відмінні елементи. Наприклад, у Наддністрянщині (Монастирський, Заліщицький, Борщівський райони Тернопільської області) діти (переважно дівчата-підлітки) щедрюють лише на другий Святий вечір (перед Йорданом, 18 січня). А перед старим Новим роком тут ходять молодіжні ватаги з “Маланкою” або з “Козою”. У цих районах побутує переважно парубоча “Маланка”. Маланкою переодягається парубок, якого супроводжують два “дружби” та ватага щедрівників. Ряджені маланкарі йдуть у ті хати, де є “дівчина на виданні”. До сьогодні в наддністрянських селах збереглося вірування: “де побувають маланкарі, там на другий рік буде весілля”. Обряди “Маланка” та “Коза” відтворюються таким чином. Провідник щедрувального гурту перед тим як зайти до хати, дзвонить дзвіночком до тих пір, поки господар або господиня не вийде із хати. Опісля він просить дозволу впустити “Маланку” або “Козу” до хати. Якщо господар або господиня дають дозвіл, то першими заходять в оселю Маланка або Коза, а опісля весь гурт щедрувальників. Вони спочатку відтворюють відповідне обрядове дійство, а в самому його кінці щедрюють та віншують із Йорданськими святами (віншує зазвичай провідник гурту ряджених).

Обряди “Маланка” і “Коза” у наддністрянських селах Західного Поділля супроводжуються такими щедрівками: “Наша Маланка подністряночка” [1, с.11], “Ой пляшу, пляшу, знаю до кого” [8, с.32], “Гречний, величний Іваночку” [8, с.45], “Ой пішов газда колед шукати” [8, с.11], “Господарю, господарочку” [8, с.8], “Танцювали кози, як були морози” [7, с.28], “Ой вставай, козо, ой вставай, сіра” [1, с.28], “Дайте козі сіна, щоби коза їла” [7, с.28] та ін.

Дещо по-іншому відбувається обряд щедрювання в північних районах Західного Поділля. Зокрема в озернянській співочій традиції (Зборівський район Тернопільської області) щедрувальна звичаєвість прикріплена до старого Нового року (вона припадає на вечір з 13 на 14 січня) та до другого Святого вечора (перед Богоявленням Господнім). У цій місцевості діти розпочинають щедрувати перед старим Новим роком, у час, коли з’явиться на небі перша зірка. В Озерній щедрюють, в основному, поодиноці, рідше – вдвох, втрох чи більшим гуртом у сінях (до 60-х років ХХ ст. щедрували під вікнами). Найпоширеніша щедрівка в їхньому репертуарі – “Щедрик, щедрик, щедрівочка”. Пізніше, близько опівночі, в Озерній ходять щедрувати молодіжні мішані гурти. Вони, на відміну від наддністрянських гуртів, не повідомляють дзвіночком про свій обхід, а щедрюють без попередження у всіх оселях. У цій місцевості поширеними є щедрівки “Закувала сива зозуленька” та “Старий рік минає”. В Озерній малих щедрувальників обдаровують грішми, а дорослих – міцними напоями.

На другий Святий вечір (перед Йорданом) в Озерній дівчата співають щедрівки хлопцям. До нашого часу в цьому селі в активному репертуарі збереглися дві щедрівки – “Косив Михасенько яру пшениченьку” та “Ой мав Івасьо одного коня”.

У центральних районах Західного Поділля (Тернопільський, Козівський, Підгаєцький Тернопільської області) на старий Новий рік не ходять щедрувати, а лише на другий Святий вечір (перед Йорданом). Зокрема, в с. Острів Тернопільського району ніхто зі старожилів не пам’ятає традиції щедрювання перед старим Новим роком, а щедрюють лише на другий Святий вечір (18 січня) молодіжні дівочі гурти. Тут цей вечір називають Щедрим. У цьому селі дівчата виконують щедрівки “Ой сивая тая зозуленька”, “Ой чи дома пан господар?”, “Щедрий вечір, господарю”, “Щедрик, щедрик, щедрівочка”, “В панськiм городі росла лілія” та ін. Як правило, ці щедрівки адресовані дівчатам, інколи – усім членам родини або лише господареві. Тут ходять щедрувати переважно 5–14-річні дівчатка (інколи – доросла молодь), зібравшись у гурти по двоє-четверо (рідше щедрюють поодиноці). Деякі щедрувальники використовують музичні інструменти – скрипку, сопілку, гармонію чи баян. Перед старим Новим роком молоді парубки із с. Острів ходять з “Маланкою”. У маланкових щедрувальних гуртах домінуючу роль відіграють два персонажі – Маланка та Василь. На думку українських вчених-етнологів М.Грушевського, С.Килимника, О.Курочкіна, ці персонажі уособлюють два животворчі начала – воду (Маланка) та світло (Василь). Усі інші персонажі представляють звичайних людей, що в основному відтворюють комічні побутові сценки з життя простого народу.

У с. Буцнів Тернопільського району обряд щедрування також прикріплений до другого Святого вечора. У цьому селі щедрувати ходять діти семи-десятирічного віку різної статі невеличкими гуртами (2–6). Вони виконують щедрівки “Щедрик-ведрик”, “Щедрий вечір, добрий вечір”, “Добрий вечір тобі, пане господарю”, “В панськiм городі росла лілія” та ін. У цьому селі щедрують усім членам родини. Тут на старий Новий рік хлопчики-підлітки ходять із “Козою”. Цей обряд, без сумніву, надзвичайно старовинний. Він зберігає в собі рудиментарні елементи святкування нічного небесного світла – Місяця (коза в давніх українців символізувала місяць).

У с. Велика Березовиця Тернопільського району, в основному, ходять щедрувати дівчатка перед Водохрещем, лише деякі старожили згадують, що в давнину тільки хлопчики ходили щедрувати перед старим Новим роком (це вказує на те, що традиція щедрування перед цим святом у Західному Поділлі в давніший період була поширена). У Великій Березовиці, більше ніж у сусідніх селах Острові та Буцневі, культивується обряд ходіння з “Козою” та “Маланкою”. Його відтворюють, в основному, хлопчики-підлітки. У цьому селі молодь ходить щедрувати гуртом (по 3–6 чоловік), інколи використовують для супроводу щедрівок інструмент – скрипку. У цій місцевості щедрівки адресують переважно господареві або всій родині. Найчастіше щедрують діти 8–12-річного віку.

У с. Серединки цього ж району ходять щедрувати лише дівчатка на другий Святий вечір (перед Йорданом). Щедрують, як правило, всій родині гуртами по 3–5 чоловік у кожному. При щедруванні музичного супроводу не використовують. Найпоширенішими щедрівками в цьому селі є “Щедрик” та “Ой сивая та і зозуленька”.

Дещо відмінним, ніж у попередніх селах, є обряд щедрування в с. Мишковичі Тернопільського району. У цьому селі щедрують, стоячи під дверима, окремо кожному члену родини (рідше – усій родині). У Мишковичах розпочинають ходити щедрувати “після Василя” (тобто з того часу, коли в оселях побувала “Маланка”). Щедрують переважно по двос, рідше – невеличкими гуртами. У цьому селі до останнього часу збереглися новорічні обряди “Маланка” та “Коза”. Їх відтворюють переважно хлопчики-підлітки, а деколи беруть участь й молоді парубки. Під час новорічних обрядів виконуються такі щедрівки, як “Щедрий вечір всім вам”, “На панськiм городі росла лілія”, “Прилетіла та і зозуленька”, “У глибокій долині”. Під час виконання щедрівки використовують інструмент сопілку.

У с. Кутківці цього ж району традиція щедрування на старий Новий рік відсутня. Тут щедрують переважно дівчатка віком від 7 до 13 років на другий Святий вечір. У цьому селі гурти щедрувальників складаються в основному з 4–8 чоловік. Вони мають у своєму репертуарі такі щедрівки: “Щедрик, щедрик, щедрівочка”, “Ой на річці, на Йордані”, “Ой ходив Ісус”, “Ой чи є, чи нема пан господар дома?”, “Ой летіла тая зозуленька”. Їх адресують переважно всім членам родини.

У селах Ангелівка та Романівка Тернопільського району в активному репертуарі шестинадцятирічних дітей є такі щедрівки: “Ой летіла зозуленька” та “В полі, полі плужок оре”, які, за їхніми повідомленнями, вони засвоїли від своїх батьків та бабусь. Тут, в основному, ходять щедрувати на старий Новий рік мішані гурти (інколи дівчата ходять окремо) по 5–7 учасників. Щедрівки та віншування адресують усім членам родини. Щедрівки при обходах використовують такі різдвяні атрибути, як “зірку” та дзвоники. Обрядові дійства “Маланка” та “Коза” в Ангелівці та Романівці не побутують.

У с. Смолянка цього ж району ходять щедрувати діти та молодь віком від 7 до 17 років перед старим Новим роком, зібравшись у невеличкі гурти (по 3–5 чоловік). Вони виконують такі щедрівки: “Ой сивая тая зозуленька”, “Добрий вечір тобі, пане господарю”. У цьому селі до сьогодні збереглася традиція на старий Новий рік ходити з “Козою” та “Маланкою”. Як бачимо, в більшості сіл Тернопільського району (центральна частина Західного Поділля) традиція щедрування культивується як на старий Новий рік, так і на другий Святий вечір (перед Йорданом). Хоча в більшості з них переважно щедрують на другий Святий вечір. Це є одним із доказів того, що старо-новорічна традиція щедрування не є давньою, а нашарованою в пізніший період, оскільки в щедрівкових сюжетах фігурують переважно мотиви, що пов’язані з початком нового аграрного року, який у давнину припадав на початок весни.

Традиція щедрування перед старим Новим роком та Йорданом до сьогодні культивується і в Збараському районі Тернопільської області, зокрема в с. Гори Стрівецькі. Тут щедрують переважно шести-десятирічні діти. Вони у своєму репертуарі мають такі щедрівки, як “Щедрий вечір, добрий вечір”, “Ой летіла тая зозуленька”. Тут ходять щедрувати мішаними гуртами (по 6–8 чоловік).

У Цеброві та Остахівцях Зборівського району Тернопільської області (північна частина Західного Поділля) ходять щедрувати школярі 10–15-річного віку невеличкими гуртами (по 2–6 чоловік у кожному) лише на другий Святий вечір. У цих селах щедрують усім членам родини. Тут культивуються такі щедрівки, як “Щедрий вечір, добрий вечір”, “Ой на річці, на Йордані”, “Ой сивая тая зозуленька”, “Вийди, вийди, господарю”. Останню щедрівку інколи адресують лише господареві.

Щедрівкова традиція до сьогодні культивується і в Козівському районі Тернопільської області. Зокрема, в селах Таурів і Медова цього ж району на старий Новий рік поширеними є щедрівки “Щедрий вечір, добрий вечір”, “Ой сивая та і зозуленька”, “Щедрик, щедрик, щедрівочка”. У цих селах переважно щедрює молодь. Вони адресують щедрівки всім, хто є в цей час у домі, а інколи – лише господареві чи господині. Хлопці і дівчата ходять щедрувати мішаними гуртами до тих хат, де є дівчата 15–20 років. При собі вони мають “зірку” й дзвіночки. У давніший період у Таурові та Медовій перед старим Новим роком виводили “Козу”.

У Теребовлянському районі Тернопільської області, зокрема в м. Теребовля та у с. Іванівка поширеними серед дітей є щедрівки “Ой сивая та і зозуленька”, “Щедра, щедра щедрівонька”, “Добрий вечір, щедрий вечір” та ін. Тут щедрують окремо хлопці та дівчата на Йордан і на старий Новий рік, зібравшись у гурти по 8–15 учасників (інколи ходять щедрувати поодиночі й діти 5–7-річного віку). Щедрівки адресують усім присутнім у домі членам родини.

На сьогодні найкраще зберігся обряд щедрювання в Гусятинському районі Тернопільської області. Діти із сіл Сидорів, Паївка, Волиця, Васильківці та інших знають більшу кількість щедрівок, ніж у вищезазначених селах інших районів. Тут ходять щедрувати лише на другий Святий вечір. Поширеними у цих селах є такі щедрівки: “Щедрівочка, щедрівонька”, “Щедрий вечір всім вам”, “Ой чи є, чи нема пан господар дома?”, “Добрий вечір тобі, пане господарю”, “Щедрик, щедрик, щедрівочка”, “Щедрий вечір, добрий вечір”, “Ой сивая тая зозуленька”, “Там ся світить в нових сінях”, “Щедрик-ведрик” та ін.

У Сидорові щедрують переважно господареві та господині, інколи – усій родині. Тут ходять щедрувати окремими гуртами хлопці та дівчата (рідше разом по 5–8 чоловік). Найчастіше щедрують підлітки 8–15-річного віку. Музичних інструментів під час щедрювання не використовують, а лише мають різдвяні атрибути – дзвіночки та шопку. У цьому селі до наших днів зберігається традиція ходити на старий Новий рік із “Маланкою”.

Аналогічна традиція щедрювання зберігається й у с. Паївка цього ж району. Тут ходять щедрувати діти-підлітки (по 5–6 чоловік у гурті). Молодіжні групи щедрувальників організуються при церковному братстві. Під час переходів від хати до хати провідник гурту дзвонить дзвіночком, попереджаючи прихід щедрівників.

У с. Волиця Гусятинського району, крім щедрівок господареві та господині, окремо співають щедрівки й дівчині. Діти 7–13-річного віку ходять щедрувати гуртами по 3–10 чоловік, але в хату заходять поодиночі. Молодь (парубки й дівчата) у цьому селі ходить щедрувати окремими гуртами. Перед старим Новим роком у с. Волиця побутують обрядові дійства “Маланка” й “Коза”.

У с. Васильків цього ж району на старий Новий рік та на другий Святий вечір ходять щедрувати підлітки й молодь (від 8 до 17 років) мішаними гуртами по 5–10 чоловік. Щедрівники свій прихід попереджають дзвіночком. Вони щедрують усім членам родини.

Аналогічна до гусятинської традиція побутує й у Борщівському районі Тернопільської області. Зокрема, у селах Королівка та Залісся цього ж району найбільшою популярністю серед молоді користуються щедрівки “Щедрик, щедрик, щедрівочка”, “В полі, полі плужок ходить”, “Ой у ліску, ліску”. Їх виконують 6–12-літні діти на другий Святий вечір (щедрівки адресують усім членам родини). Молодь ходить щедрувати мішаними гуртами по 3–6 чоловік. Під час щедрювання використовують музичні інструменти – бубон, трубу, баян, тарахкальце. У Королівці та Заліссі, як і в інших сусідніх селах Борщівського району, на старий Новий рік ходять із “Козою” та “Маланкою”.

Останнім часом щедрівкова традиція в Західному Поділлі інтенсивно пропагується й вторинними формами. Адже при сільських та міських будинках культури активно функціонують дитячі й молодіжні фольклорно-етнографічні ансамблі. Вони, власне, й пропагують календарний фольклор, зокрема зимовий. Завдяки ансамблям із сіл Дністрове та Горошова Борщівського, Базар, Біла Чортківського, Ріпинці Бучацького, Городниця і Лисичинці Підволочиського

районів Тернопільської області, що виступали по місцевому радіо та телебаченні, місцеві щедрівки були почуті й частково засвоєні респондентами з інших районів Західного Поділля, а також і поза його межами.

Щедрівки відтворюються фольклорно-етнографічними ансамблями не лише автентичним способом, але й сценічними формами. Останнім часом входить у традицію репрезентація зимового фольклору через концертні програми. Зокрема, в більшості сіл Західного Поділля на другий і третій дні Різдвяних свят дитячі та молодіжні фольклорно-етнографічні ансамблі колядують і щедрюють на сцені для глядачів, повністю використовуючи різноманітну слухачську аудиторію. Це дає можливість розширити природну сферу функціонування щедрівкової традиції й збільшити її активний репертуар. Завдяки фольклоризованим формам у локальну щедрівкову традицію потрапляють зразки з інших суміжних етнографічних територій і створюють можливість розширити ареал їхнього побутування.

Таким чином, щедрівкова традиція Західного Поділля у зв'язку з процесами відродження традиційної культури через різні чинники входить у дитяче та молодіжне співоче середовище й має реальну можливість для подальшого відновлення, ретрансляції та функціонування.

Як бачимо, щедрівкова традиція в селах Західного Поділля переважно зберігається до сьогодні. Молодь її переймає від своїх родичів: бабусь, матерів, батьків, учителів, сестер і братів, а також від ровесників та односельців старшого покоління. Багато молодих людей зазначили, що вони самостійно (усно) переймають щедрівкову традицію. Це говорить про те, що засвоєння щедрівок проходить природним шляхом, коли дитина змалку засвоює тексти та мелодії, унаслідуючи спів щедрівників.

Отже, щедрівкова традиція в селах та містечках Західного Поділля продовжує функціонувати в молодіжному середовищі, хоча й має тенденцію до поступового згасання.

1. Борисенко В.К. Народний календар зимових свят / В.К.Борисенко // Українська етнологія : навч. посібник / [за ред. В.Борисенко]. – К. : Либідь, 2007. – С.254–268.
2. Глушко М. Традиційна різдвяно-новорічна обрядовість українців / М.Глушко // Колядки і щедрівки / [упоряд., вступ. стаття, прим. М.С.Глушка ; підгот. до випуску О.А.Чабаненка]. – К. : Муз. Україна, 1991. – С.29–51.
3. Громова Н.О. Різдвяно-новорічна обрядовість українців Бойківщини (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 “етнологія” / Н.О.Громова. – К., 2007. – 18 с.
4. Іваницький А.І. Українська народна музична творчість : посібник для вищ. і серед. учб. закладів / Анатолій Іванович Іваницький. – К. : Муз. Україна, 1990. – С.67–76.
5. Курочкін О.В. Новорічні свята українців : традиції і сучасність / Олександр Володимирович Курочкін. – К. : Наук. думка, 1978. – 189 с. – (Академія наук УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського).
6. Смоляк П.О. Зимові обрядовість Західного Поділля: давні традиції і сучасний стан : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 “етнологія” / П.О.Смоляк. – Львів, 2008. – 18 с.
7. Христос родився! / [упорядник І.Зелена]. – Тернопіль, 1991. – 18 с.
8. Щедрівки з архіву товариства “Вертеп”. Архів не упорядкований.

In the article the modern forms of representation are reflected New-year-Jordanian schedruval'ni ceremonies which function in the territory of Western Podillya until now. Here taken into account methods of their retransmitting by the different age-dependent groups of schedruval'niks in the conditions of urbanization and globalization of traditional folk culture which appeared due to forming of heterogeneous environments (mean the conglomerate of rural and city cultures and standardization of it modern forms).

Key words: schedruval'niy group, New-year-Jordanian rite, Western Podillya, youth environment, retransmitting of folk-lore, ryadzheni rounds.